

13. Тюкавкин В. Г. Применение машин в сельском хозяйстве России в конце XIX – начале XX века // Аграрная эволюция России и США в XIX – XX в. – М.: Наука, 1991. – С. 270-294.

Филипенко А. О.

УДК 94(498.7):261.“1801/1825”

ЦЕРКВА І ОСВІТА В БЕССАРАБІЇ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XIX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена питанню про роль православної церкви у розвитку системи освіти в Бессарабії у першій чверті XIX-го століття. Особлива увага приділяється діяльності в освітній сфері Митрополита Кишинівського та Хотинського Гавриїла (Бенулеску-Бодоні), місцю та ролі Кишинівської духовної семінарії.

Ключові слова: православна церква, Бессарабія, Кишинівська духовна семінарія.

Питання щодо впливу церкви на розвиток освіти в Бессарабії у першій чверті XIX століття відноситься до числа контрверсійних. Бухарестський мир, підписаний 16 (28) травня 1812 р., став завершенням російсько-турецької війни 1806–1812 рр. За результатами мирної угоди до Росії відійшла територія, розташована у межах річок Дністер, Прут та Дунай, яка мала історичну назву Бессарабія. За ініціативою Екзарха Молдо-Влахійського Гавриїла (Бенулеску-Бодоні) рішенням імператора Олександра II на приєднаних територіях була заснована Кишинівська та Хотинська єпархія, а сам Гавриїл призначений митрополитом Кишинівським і Хотинським.

Сучасна румунська та частково молдавська історіографія розглядає Бухарестський мир та його наслідки, як розділ єдиної країни та загарбання історичних румунських земель

[1]. Відповідно, негативно оцінюється і вплив Росії та Російської православної церкви на культуру та освіту означеної території та місцевого населення.

Разом з тим, у дореволюційній історіографії (до 1917 р.), переважно церковній, домінувала точка зору щодо вагомого внеску Російської православної церкви у розвиток культури та освіти Бессарабії після приєднання її до Російської імперії [2]. Ця оцінка поділялася і низкою істориків, які працювали вже після приєднання Бессарабії до Румунії у 1918 р. [3]

Мета цієї статті полягає у висвітленні ролі церкви та особисто митрополита Кишинівського та Хотинського Гавриїла (Бенулеску-Бодоні) у розвитку освіти у Бессарабії у першій чверті XIX-го століття, дослідити місце та роль Кишинівської семінарії та єпархіальної типографії у становленні освіти в Бессарабській області.

Серед дослідників нема одностайної позиції стосовно стану освіти у Бессарабії напередодні її приєднання до Російської імперії. Так, соратник митрополита Гавриїла протоієрей Петро Куницький у своєму «Кратком статистическом описании Заднепровской области» писав: «Як у цьому краю, так і в усій Молдавії, якій він був частиною, освіта знаходиться у самому занедбаному стані. Не тільки нижчого стану обивателі не освічені і взагалі неписьменні, але навіть бояри і саме духовенство зовсім недалеко відіійшли від простого стану, не тому однак, що вони не мали бажання або здібностей, бо всілякий боярин має одного або двох вчителів іноземних і діти боярські мають гарний успіх у вивченні іноземних мов».

П. Куницький зазначав, що всі бояри, крім молдавської, володіють грецькою та французькою, а деякі – ще й німецькою та італійською, однак «про словесність та інші знання майже ніякого розуміння не мають». Причину цього російський протоієрей вбачав у недбайливості вчителів, а також у тому, що «попередній уряд не лише не звертав на це ніякої уваги, але здається, ще й навмисно намагався тримати молдаван у невігластві» [4, 28-29].

П. Н. Батюшков вказував на те, що Молдавський митрополит Веніамін (Костакі), який очолив єпархію у 1803 р., вирішив влаштувати «румунські школи» в Фокшанах, Галаці, Бирладі, Кишиневі, Романах та Гуші. Однак, російсько-турецька війна, що розпочалася, завадила цим планам. Він міг зміцнити тільки становище Сокальської семінарії в Яссах. Його наступник митрополит Гавриїл (Бенулеску-Бодоні) також приділяв увагу Сокальській семінарії, призначивши її ректором протоієрея П. Куницького, викликавши його з Росії в Ясси. У 1811 р. вікарний єпископ Дмитро (Сулима), прибувши до Бессарабії, заснував школу для дітей священнослужителів у Курківському монастирі, а згодом у Добрушському, Гиржавському та інших [5, 157-158].

Деякі сучасні молдавські історики вважають, що дореволюційна російська історіографія ідеалізувала внесок Росії у розвиток освіти в Бессарабії. Існують згадки про наявність шкіл при монастирях. Крім того, на думку Ш. Чьобану, про наявність шкіл свідчить статистика письменних та неписьменних дітей. Так, за інформацією єпархії, з 2650 дітей священників у віці від 1 до 15 років 886 знали грамоту, інші були неписьменні, з 298 дітей у віці від 15 до 20 років 244 вміли читати, а 54 – не вміли, з 179 у віці від 20 років і старше – 101 були письменними, а 78 – ні [6,28]. Проте, в цілому, не варто розглядати стан культури та освіти у Бессарабії до 1812 р. окремо від Молдавського князівства, до складу якого входили ці землі. Культурним центром князівства були Ясси, де розташовувалася Сокальська семінарія та типографія.

Одним з ключових чинників при визначенні впливу церкви на освітні, а, й загалом, і на культурні процеси в Бессарабії є етнічний склад краю після приєднання до Російської імперії. Існує низка статистичних даних як відносно чисельності населення Бессарабії, так і її етнічного складу. Так, Ш. Чьобану, посилаючись на дані перепису, здійсненого Молдавським Диваном, говорить про те, що у 1810 р. у Бессарабії проживало 327 199 мешканців, з яких тільки біля 5%

було іншої національності, решта були «румуни» (мається на увазі молдавани). При цьому в головних містах Бессарабії – Тігіні (Бендери), Четатя-Албе (Аккерман), Кілії та Хотині «румуни» (молдавани) складали більшість. Наприклад, в Четатя-Албе мешкало 334 родини, з яких 168 румунських, 132 вірменських, 18 єврейських та 16 сімей біженців з Сербії, у Кілії – 478 родин, з яких 393 молдавських, 58 – липованських та 27 єврейських. [6, 21]

Втім етнічний склад Бессарабської області почав змінюватися вже у першій чверті XIX століття внаслідок колонізаційної політики, яку проводив російський уряд. На територію Бессарабії, особливо в її південну частину (Буджак) переселялися українці, німці, болгари, гагаузи, росіяни. Певним чином на етнічний склад вплинула міграція молдаван у перші роки після приєднання краю до Російської імперії, що була викликана чутками про те, що місцеве населення буде покріпачене.

Втім, домінування молдавського населення, зумовило і специфіку церковної політики на приєднаних землях. Ця політика безпосередньо пов'язана із особою Екзарха Молдо-Влахійського, митрополита Кишинівського і Хотинського Гавриїла (Бенулеску-Бодоні).

Ця людина належить до провідних діячів Російської православної церкви кінця XVIII – початку XIX століття. Займаючи протягом свого життя провідні посади в церковній ієрархії (1792 р. – митрополит Молдавський, 1793–1799 – керівник Катеринославської єпархії, 1799–1803 – митрополит Київський та Галицький, 1808 – 1812 (під час окупації Росією Дунайських князівств) – екзарх Молдавії, Валахії та Бессарабії, 1813–1821 рр. – митрополит Кишинівський та Хотинський), він відіграв значну роль у зміцненні позиції православ'я на землях Правобережної України, приєднаних до Російської імперії після розділів Речі Посполитої у 1772, 1793 та 1795 рр., у Новоросійському краї та Бессарабії.

Митрополит Гавриїл після ознайомлення із ситуацією в новоствореній єпархії, з'ясував, що значна кількість священнослужителів не має взагалі жодної освіти, а деякі з них навіть не розуміють сенсу священнодії, не було достатньої кількості кандидатів для рукоположення у священники. Крім того, згідно Духовного регламенту, у кожній єпархії мала бути своя семінарія.

31 січня 1813 р. була офіційно відкрита Кишинівська семінарія у складі двох класів – підготовчого і граматичного, хоча митрополит, як людина рішуча, прийняв рішення про її заснування ще у вересні 1812 р., не чекаючи дозволу Св. Синоду [7, 60]. У проханні про заснуванні семінарії митрополит Гавриїл передбачав, щоб в цій церковній установі викладали «молдавську національну мову, щоб учні могли цією мовою проповідувати народу слово Боже і добрі звичай».

Як вихованець Київської духовної семінарії, Гавриїл взяв за основу структуру саме цієї навчальної установи. Викладацький склад семінарії складався із соратників митрополита як з часів його перебування на чолі Київської та Галицької єпархії (1799–1803 рр.), так і з часів його діяльності в якості Екзарха Молдо-Влахійського (1808–1812 рр.). На чолі семінарії був поставлений «права рука» Гавриїла протоієрей П. Куницький, префектом – Іван Нестерович, економом – Ісидор Гербановський [7, 60].

В цілому українці переважали серед викладачів Кишинівської семінарії. У 1823 р. в ній викладали 25 викладачів, з яких 17 були українцями, 2 – росіянами, 3 – греками, 1 – з Галичини (також, можливо, українець), один румун з Трансильванії і ще один – невідомої національності [7, 61].

В 1814 р. митрополит сам розробив учбовий план: грамати́ка, поетика, риторика, логі́ка, географія, теоло́гія, істо́рія, математика, а також мови: грецька, латинська, російська і молдавська – обов'язково, французька і німецька – за бажанням.

На той час семінарія була єдиною навчальною установою в Бессарабії, у зв'язку з чим бессарабський цивільний губернатор Скарлат Стурдза виступив з пропозицією, щоби семінарія була відкрита як для дітей духовного стану, так і для дворян. Це рішення було схвалено імператором Олександром І, який постановив, «щоби у заснованій у тамошньому краю семінарії навчалася і світське юнацтво, до часу заснування цивільного училища, якщо по духовній частині не знайдено буде в тому жодної незручності» [8].

На розвиток цього був надісланий указ митрополита цинутним протопопам, які мали об'явити, що в духовній семінарії для вивчення «крім потрібних наук, російської, латинської, грецької і молдавської мов, з граматикою, чи-стописанням і правописанням, будуть приймати, окрім дітей свячено-церковнослужителів, і дітей світського звання людей, без всякої за навчання їх вчителям плати, а повинні будуть їх батьки або родичі наймати тільки для тих дітей, на власний свій кошт квартири і забезпечувати їх харчуванням, одягом та потрібними книгами. Однак в цю семінарію для навчання будуть прийняті діти ті тільки, які будуть вміти російською або молдавською мовами читати та писати» [9]. Отже був встановлений певний освітній ценз.

Але спочатку бажаючих навчатися в семінарії виявилось небагато. Не поспішали віддавати своїх дітей туди і місцеві священики. Так, у 1813 р. з 53 учнів у всіх класах тільки 7 були дітьми священників [7, 63]. Стурбований таким станом справ, митрополит двічі видавав накази, якими зобов'язував священиків під загрозою покарання віддавати своїх дітей до семінарії.

Відразу радикально змінити ситуацію не вдалося. У 1818 р. в семінарії навчалися 203 учні, з яких 92 були дітьми священників, 4 – синами дияконів, 9 – причетників, та 98 – різночинців [10]. Тобто, перевага дітей священноцерковнослужителів була незначна і семінарія продовжувала залишатися всестановим навчальним закладом.

У 1816 р. Гавриїл за бажанням бессарабського дворянства відкрив при семінарії шляхетний пансіон для бессарабських дворян, який проіснував до 1834 р. і заміняв собою обласну гімназію, користуючись правом випуску дворянських дітей, які завершили повний п'ятирічний курс навчання в чині XII класу [11, 88]. Головним завданням пансіону була підготовка високоосвічених чиновників для адміністрації. Викладали в пансіоні викладачі семінарії.

У 1820 р. у пансіоні навчалися 18 вихованців. Вони вивчали російську мову, логіку та риторику (російською мовою), грецьку, молдавську, французську та німецьку мови, священну історію, арифметику, географію, малювання, священне Письмо та Катехізис [12].

Варто відзначити, що інший світський навчальний заклад на території Кишинівсько-Хотинської єпархії – Ришельєвський ліцей в Одесі, був створений роком пізніше. А до створення Херсонської духовної семінарії в Одесі у 1838 р. Кишинівська семінарія була основним духовним навчальним закладом для південних регіонів Російської імперії. Наприклад, у 1828 р. з 54 її учнів 45 були уродженцями Херсонської губернії, в першу чергу, Тираспольського повіту [7, 63].

Уродженці Тираспольського повіту переважали в старших класах – філософському та богословському, де навчалися колишні учні Катеринославської семінарії, яких перевели до Кишинівської семінарії після приєднання приходів задністровських районів до Кишинівсько-Хотинської єпархії.

З 1819 р. в Кишинівській духовній семінарії навчалися троє учнів Армійської семінарії, двоє з яких було з Миколаєва, сини священника церкви Св.Захарія та Єлисавети в Миколаївському морському шпиталі, а ще один — син священника з Тираспольської фортеці [13].

Незважаючи на те, що спочатку бажаючих навчатися було не так й багато, вже на другий рік після її відкриття в семінарії нараховувалося 78 учнів при чотирьох вчителях, ректорі та префекті, в у 1820 р. – вже 182. У шляхетному пансіоні

при семінарії у 1820 р. було 18 учнів, з яких 8 – діти місцевих дворян.

З 1820 р. починається впровадження в Бессарабії ланкастерських шкіл, однак основну роботу тут здійснив наступник митрополита архієпископ Дімітрій (Сулима).

У травні 1823 р. виконуючий обов'язки Повноважного намісника Бессарабської області генерал І. Н. Інзов, враховуючи нестачу чиновників, які добре знають російську і молдавську мови, за сприяння міністерства внутрішніх справ, отримав згоду імператора заснувати при шляхетному пансіоні розряд казенних вихованців з родин бідних, але заслужених дворян у кількості десяти осіб. Ці учні, закінчивши восьмирічний курс навчання, зобов'язані були потім вісім років відслужити на держаній службі. Наступного року за ініціативи архієпископа Кишинівського і Хотинського Дімітрія (Сулими) кількість казенних вихованців була збільшена до 12 [14, 124–125].

Велике значення для розвитку культури Бессарабії мало створення екзаршої типографії. Не в останню чергу це було викликано нестачею богослужбових книжок молдавською мовою. Ясська типографія не могла виконати замовлення, а користуватися послугами київської типографії було складно через посилений карантин (у 1813–1814 рр. в Бессарабії була епідемія чуми).

У своєму клопотанні, надісланому до Св.Синоду, він відзначив, що як парафіяльні церкви, так і монастирі та скити не мають «духовних книг, що служать настановою до богослужіння», завдяки чому місцеве духовенство змушене купувати церковні книги, надруковані в Австрії у греко-католицьких типографіях. Остання було заборонене. «За такого стану справ я, згідно до пастирського обов'язку мого, визнав за необхідне влаштувати в Кишиневі, при митрополітському домі, типографію для друкування молдавською та слов'янською мовами церковних книг для місцевої єпархії», – писав він [15, 345].

27 травня 1814 р. був отриманий дозвіл Св. Синоду на відкриття типографії. Однак, як і у випадку з відкриттям семінарії, Гавриїл почав діяти ще до того, як отримав благословення керівництва церкви. Доки велася переписка із Петербургом, він знайшов необхідні кошти, заклав будівлю типографії, придбав станки, інструменти та машини, купив шрифти, виписав із Німецького монастиря досвідченого типографа, монаха Ігнатія, росіянина за походженням, який добре знав молдавську мову.

Характерно, що Св. Синод, наказав, щоб «переклад церковних книг, що друкуються в екзаршій типографії як слов'янською, так і молдавською мовами здійснювався з книг, що вийшли з тиснення в московській синодальній типографії, для підготовки до друку нових видань, крім різноманітних звірень і виправлень, потрібно було робити в молдавських книгах відповідні додавання згідно слов'янських книг російського друку з метою придання першим характеру єдності та згоди з останніми».

Вже через чотири дні після отримання офіційного дозволу митрополит урочисто відкрив типографію. Виконання умов Св. Синоду було пов'язано із деякими труднощами. В молдавських літургійних книгах було чимало грецьких та болгаро-слов'янських вкраплень. Роботи щодо коректури, виправлення та перекладу книг були розділені між митрополитом Гаврилом та вікарним єпископом Дімітрієм (Даніїлом Сулимою), ще одним українцем – соратником кишинівського архіпастиря. Митрополит взяв на себе переклад книг догматичного та канонічного змісту, тоді як Дімітрій працював над перекладом Загальної Мінеї, Псалтиря та Служебника, а також вніс доповнення та виправлення в молдавський Требник.

Однак першою книгою, яка була надрукована в екзаршій типографії стала книга цілком світська – Букоавне (Буквар), перший шкільний підручник Бессарабії, який вийшов накладом в 1200 екземплярів. Наступного року вона була перевидана аналогічним накладом. Книга була надрукована

кирилицею на молдавській мові і супроводжувалася паралельним слов'янським текстом.

У 1815 р. був виданий Лєтургієр (Служебник), згодом Псалтир, Загальна Мінея та інші книги, які були підготовлені до друку Дімітрієм (Сулимою). Разом з ними видавалися книжки догматичного характеру, такі, як Катехізіс, перекладений з слов'янської. Друкування проводилося з виправлених книг московської синодальної типографії.

Крім книг богослужбових, типографія друкувала різноманітні духовні статті та збірки, шкільні підручники для кишинівських семінаристів (наприклад Граматіке руське – Російська граматика), циркуляри, накази та розпорядження світської влади. З 1814 по 1821 рр. типографія видала для Бессарабії 19320 екземплярів книжок [16, 249].

Підбиваючи підсумок, варто відзначити, що Російська православна церква на той час суттєво вплинула на розвиток освіти як в Бессарабії, так і на Півдні України. Безумовно, розвиваючи як світську, так і церковну освіту в Бессарабії, керівники Кишинівської та Хотинської єпархії митрополит Гавриїл (Бенулеску-Бодоні) і архієпископ Дімітрій (Сулима) керувалися інтересами церкви. Молдавська мова, яка викладалась у семінарії та якою видавалися книжки, була для них, перш за все, знаряддям ствердження православної віри на новоприєднаних землях, інструментом впливу на паству. В умовах селянської країни, де парафіяльна церква була для селянина центром Всесвіту, відповідно висувалися і нові вимоги до рівня освіти священства.

Разом з тим, церква приділяла і певну увагу освіті простого люду, прикладом чого може служити діяльність Кишинівської і Хотинської єпархії, де відкривалися школи для дітей з простих сімей. Труди митрополита Гавриїла по перекладу Біблії і церковної літератури на молдавську мову, відкриття типографії в Кишиневі, сприяли просвіті не лише населення Бессарабської області, але й запрутської Молдови.

Варто відзначити, що діяльність митрополита Гавриїла як першого митрополита Кишинівського і Хотинського мала суттєві наслідки. Незважаючи на те, що молдавська мова в 30-60-е роки XIX ст. була вилучена з освіти і богослужіння, нетривалий період її застосування заклав основи для національного відродження з початку XX ст. Крім того, тривалий час Кишинівська семінарія відігравала роль навчального закладу не тільки для духовного стану, але й для інших станів Бессарабської області, що сприяло підвищенню стану освіченості в цілому.

Filipenko A. O.

ORTHODOX CHURCH AND EDUCATION IN BESSARABIA IN THE FIRST QUARTER OF XIXTH CENTURY

Summary

This article is dedicated to the question of role of orthodox church in development education in Bessarabia in the first quarter of XIXth century. Special attention paid to activity in this direction of Mitropolitan of Chishinau and Hotin Gavriil (Banulescu-Bodoni), also to place and role of Chisinau seminary.

Key words: *orthodox church, Bessarabia, Chisinau seminary*

Филипенко А. А.

ЦЕРКОВЬ И ОБРАЗОВАНИЕ В БЕССАРАБИИ В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА

Реферат

Статья посвящена вопросу роли православной церкви в развитии системы образования в Бессарабии в первой четверти XX в. Особое внимание уделено деятельности в образовательной сфере митрополита Кишиневского и

Хотинского Гавриила (Бэнулеску-Бодони), месту и роли Кишиневской духовной семинарии.

Ключевые слова: православная церковь, Бессарабия, Кишиневская духовная семинария.

Джерела та література

1. Ețco D. Mitropolitul Gavriil (Bănulescu-Bodoni) circumstanțe politice și oportunism // Destin Românesc – 2004, №3-4 – p.38-52; Postarencu D. Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. - Chișinău : Prut Internațional, 2006. – 304 p.; Драгнев Д., Драгнев Е., Мискевка В., Варта И., Шишкану И. История румун с древнейших времен до наших дней. – Chișinău : Civatas, 2003 – 304 с.
2. Батюшков П. Н. *Бессарабия*: Историческое описание. – СПб., 1892. – 231 с.; Лотоцкий П. История *Кишиневской Духовной Семинарии*. – *Кишинев*, 1913 – 125 с.; Петровский С. В. Экзарх Молдовлахийский и митрополит Киевский Гавриил Банулеску-Бодони // Записки Одесского общества истории и древностей т.XIX – С.68-93; Стадницкий А. Гавриил Банулеску-Бодони, экзарх Молдовлахийский и митр. Кишиневский. - Кишинев, 1894. – 374 с.; Стадницкий А. Меры о развитии просвещения в Бессарабии по присоединении ее к России в 1812 году //Кишиневские епархиальные ведомости – 1889, №5 – С. 212–223.
3. Ciobanu Ș. Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă. – Ch. Ed. Enc/ “Gh.Asachi” - 1992. – 270 p.; Popovschi N. Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși; Din nigura treptului: crîmpului de amantiri – Ch.: Museum, 2000 – 319 p.
4. Куницкий П. Краткое статистическое описание Задунайской области, присоединенной к России по

- мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1812 года – СПб. 1813 – 251 с.
5. Батюшков. Бессарабия. Историческое описание. – СПб., 1892. – 231 с.
 6. Ciobanu Ș. Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă. – Ch. Ed. Enc/ “Gh.Asachi” – 1992. – 270 p.
 7. Popovschi N. Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși; Din nigura trecutului: crîmpului de amantiri - Ch.: Museum, – 2000 – 319 p.
 8. Національний Архів Республіки Молдова (далі – НАРМ) - ф.205. – оп.1, спр.3, арк.2
 9. НАРМ. - ф.205. – оп.1, спр.3, арк.5
 10. НАРМ. – ф.205. – оп.1, спр.2059, арк. 1-2
 11. Петровский С.В. Экзарх Молдовлахийский и митрополит Киевский Гавриил Банулеско-Бодони // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. XIX – С.68–93
 12. НАРМ. - ф.205. – оп.1, спр.2867, арк.49.
 13. НАРМ. - ф.205. – оп.1, спр.2867, арк.50.
 14. Халиппа И. Очерк истории народного образования в Бессарабии в первой половине XIX века // Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной Комиссии. – Т.2 – Кишинев, 1902 – С.119-180.
 15. Стадницкий А. Гавриил Банулеско-Бодони, экзарх Молдовлахийский и митр. Кишиневский. - Кишинев, 1894 – 374 с.
 16. Стати В. История Молдовы – Ch.: S.n. – 2005. – 480 С.